

OTTO ERICH DEUTSCH (1883 – 1967)

Auteur: Elsa van Maren

Onverbrekkelijk verbonden met de naam van Franz Schubert is die van Otto Erich Deutsch, ook wel “Schuberts Köchel” genoemd. Evenals Köchel was Deutsch geen professionele muzikwetenschapper: Köchel was jurist, botanicus en mineraloog, Deutsch was kunsthistoricus en iconograaf. Door hun ordenende, catalogiserende werkzaamheid – in wezen een soort monnikenwerk van mensen die nooit naar roem hebben gestreefd – is hun naam bijna even onsterfelijk geworden als die van de componisten op wie hun werk zich richtte.

Otto Erich Deutsch werd in 1883 geboren in Wenen, als telg uit een welgesteld fabrikantengeslacht. Hij studeerde kunst- en literatuurgeschiedenis en werkte vervolgens tegelijkertijd als kunstcriticus en als assistent aan het Kunsthistorisch Instituut van de Weense Universiteit. Zijn interesse voor Schubert ontstond eigenlijk bij toeval, toen hij zich bezig ging houden met het werk van de schilder Moritz von Schwind, waardoor hij zich genoodzaakt zag ook aandacht aan diens vriend Franz Schubert te schenken. Hij ging daarom op zoek naar literatuur over Schubert, en ontdekte dat die er vrijwel niet was. Waarop hij het grootste deel van zijn verdere leven besteedde aan het vervaardigen ervan.

Daarmee werd hij tevens de grondlegger van een nieuw genre: de “synthetische” of “documentaire” biografie, d.w.z. een biografie die uitsluitend bestaat uit chronologisch gerangschikt en zorgvuldig geannoteerd bibliografisch en iconografisch materiaal: historische documenten, archiefstukken, brieven, dagboeken, enz. – ook het kleinste, meest onbeduidende krantenberichtje noteert hij. In zijn voorwoord uit 1963 bij de “Dokumente” omschrijft hij het zelf als volgt: “Dit boek... onderscheidt zich van andere biografieën doordat de schrijver geen keuze maakt uit de hem bekende gebeurtenissen en getuigenissen, de hiaten overbrugt en het geheel met een belletristisch of wetenschappelijk sausje overgiet. Veeleer is het met de krachten van een geheel leven tot stand gebrachte, nagenoeg volledige verzameling van alle feiten en documenten, voorzien van de nodige toelichtingen. Deze toelichtingen zelf zijn, voor zover dat menselijk gesproken mogelijk was, objectief gehouden, zonder persoonlijke verfraaiingen en met vermindering van vooroordelen...”.

In 1905 publiceerde Deutsch zijn kleine “Schubert-Brevier”, waarin de kiemen van zijn latere werk reeds besloten liggen. Vlak voor het uitbreken van de eerste wereldoorlog, in 1914, verschijnt zijn “Thesaurus Schuberti”, de eerste documentaire biografie, een indrukwekkende verzameling documenten, waarvan vele door Deutsch voor het eerst aan het licht zijn gebracht; deze Thesaurus zal de basis vormen voor zijn latere werk, m.n. de “Dokumente”.

Na tijdens WO I als officier in het Oostenrijkse leger te hebben gediend, wordt hij boekhandelaar en uitgever te Wenen en publiceert hij tal van kunsthistorische en muzikale werken, met name facsimilia. Vervolgens werkt hij een tiental jaren (tot 1935) als bibliothecaris van de in Wenen ondergebrachte collectie van Anthony van Hoboken (1887-1983), de Nederlandse bibliograaf, musicoloog en verzamelaar van muzikale eerste drukken, waaronder vele werken van Schubert. Hier ontwikkelt zich zijn muzikwetenschappelijke belangstelling, die tijdens de rest van zijn lange leven de hoofdzaak van zijn werkzaamheden zal bepalen.

Deze kamergeleerde met het aristocratische voorkomen, deze Wener in hart en nieren die zich interesseert voor alles wat met zijn stad te maken heeft, maar in het bijzonder voor de Weense componisten en hun muziek, wordt in 1939 echter aan zijn – voor hem volledig irrelevante – joodse afkomst herinnert en door de Nazi's gedwongen zijn land te verlaten. Hij vlucht naar Engeland en vestigt zich te Cambridge, waar hij al snel in contact komt met de eveneens (uit Frankfurt am Main) gevluchte verzamelaar Paul Hirsch; diens volledige, zeer omvangrijke muziekbibliotheek, die al in 1936 naar Engeland werd overgebracht, wordt nu voor Deutsch opengesteld.

Tijdens zijn verblijf in Engeland, dat tot 1952 zal duren, houdt Deutsch zich voornamelijk bezig met:
-het ontwerpen en voorbereiden van een centrale catalogus van alle in Britse bibliotheken aanwezige muziekdrukken van vóór 1800;
-een overzicht van alle uitgaven op muziekgebied, in 1946 verschenen onder de titel Music Publishers' Numbers, dat al snel tot een onontbeerlijk hulpmiddel wordt bij het dateren van muziekdrukken tussen 1710 en 1900;

-een Engelstalige, documentaire Schubert-biografie, het vervolg op de reeds genoemde Theraurus, nu echter voorzien van uitgebreide commentaren; deze verschijnt eveneens in 1946;
-de eerste thematische catalogus van Schuberts werken, in 1951 in het Engels gepubliceerd;
-een biografie van Händel, verschenen in 1955 (in het Engels), dat een soort dankbetoon vormt aan het land dat hen beiden tot tweede vaderland was geworden.

Het tijdens zijn ballingschap verworven Britse staatsburgerschap behoudt Deutsch ook nadat hij in 1952 naar Wenen is teruggekeerd.

Hier voltooit hij de drie standaardwerken die zijn naam voorgoed aan die van Schubert verbinden:

-*Schubert. Die Erinnerungen seiner Freunde* (1957): de herinneringen van al degenen die Schubert bij zijn leven gekend hebben. Deutsch plaatst elke bijdrage in het grotere kader van Schuberts leven en geeft een toelichting op de vermelde personen en gebeurtenissen.

-*Schubert. Die Dokumente seines Lebens* (1964), een uitbreiding van de Engelstalige biografie uit 1946, eveneens met uitvoerig commentaar.

-*Franz Schubert. Thematisches Verzeichnis seiner Werke in chronologischer Folge* (1978), eveneens een uitwerking van de Engelstalige catalogus. Hierin zijn alle werken van Schubert chronologisch gerangschikt - voor zover althans de bronnen en de stand van het wetenschappelijk onderzoek dit toelaten - en van een nummer voorzien: het D-nummer, tegenwoordig het belangrijkste indentificatiemiddel voor Schuberts composities.

Met name bij de liederen is het D-nummer vaak van groot belang, daar Schubert vele gedichten meerdere malen toonzette en ook nogal eens gedichten van verschillende auteurs met eenzelfde titel tot lied maakte. Als voorbeeld zij de titel "Sehnsucht" genoemd, waaronder zes verschillende gedichten, waarvan sommige in diverse zettingen, tot Schubert-lied werden:

-Mignons lied "Nur wer die Sehnsucht kennt" uit Goethes Wilhelm Meister, door Schubert zesmaal getoonzet: in 1815 (D 310), 1816 (D 359 en D 481), 1819 (D 656, voor kwintet mannenstemmen) en 1826 (D 877/1 als duet en D 877/4 voor solostem)

-het gedicht van Schiller met de beginregel "Ach, aus dieses Tales Gründen", tweemaal getoonzet: in 1813 (D 52) en 1821 (D 636);

-een gedicht van Mayrhofer dat begint met de woorden "Die Lerche wolkennahe Lieder", gecomponeerd in 1816 (D 516);

-een gedicht van Seidl met de beginregel "Der Scheibe friert, der Wind ist rauh", in 1826 getoonzet (D 879);

-nog een "Sehnsucht" van Goethe, dat begint met de woorden "Was zieht mir das Herz so?", dat Schubert in 1814 toonzette (D 123)

Voegt men hierbij de liederen "Leiden der Trennung" (D 509 uit 1816, op een door Collin in het Duits vertaalde tekst van Metastasio) dat soms ook "Sehnsucht" wordt genoemd, en "Sehnsucht der Liebe" (D 180 uit 1815, tekst van Körner), dan is het wel duidelijk dat het zonder D-nummers welhaast onmogelijk zou zijn, alle "Sehnsuchts" van elkaar te onderscheiden.

In de latere editie van deze catalogus, uit 1978, zijn door de bewerkers (van de Neue Schubert-Ausgabe te Tübingen) op grond van de toenmalige stand van het onderzoek sommige D-nummers gewijzigd en nieuwe D-nummers toegevoegd, in de vorm van letters achter de reeds bestaande nummers; daarbij verhuisden de voorheen hoogste nummers D 993 en 995 t/m 998 naar de allervroegste D 2, waar zij respectievelijk als D 2 E, D, A, B en C werden ingelijfd. Al met al telt het aantal gecatalogiseerde werken, met inbegrip van schetsen, fragmenten en verlorengedane werken, meer dan 1000. Daarbij komt nog de "Anhang" met werken waarvan de authenticiteit dubieus is of die door Schubert van anderen werden gecopieerd.

Alle drie de bovengenoemde standaardwerken zijn voorzien van uitvoerige alfabetische registers, die ze tot uiterst waardevolle naslagwerken hebben gemaakt.

Deutsch verkreeg in 1960 een eredoctoraat in de filosofie van de Universiteit van Tübingen.

Gedurende de rest van zijn leven hield hij zich, behalve met Schubert, ook intensief met Mozart bezig; hij onderhield nauwe betrekkingen met de Internationale Stiftung Mozarteum in Salzburg en het Zentralinstitut für Mozart-Forschung, waar hij tot op hoge leeftijd aan bleef meewerken. Hij overleed op 84-jarige leeftijd in Wenen.

Naast bovengenoemde standaardwerken met betrekking tot het oeuvre van Schubert en vele beduidende publicaties over Mozart heeft Deutsch onder meer ook een enorme, handgeschreven

foliant nagelaten met een zorgvuldige registratie van alle opera-uitvoeringen die sinds 161 in Wenen hadden plaatsgevonden. Verder schreef hij enkele boeken vanuit zijn verbondenheid met Wenen, met name een verzameling anecdotes, getiteld "Musikalische Kukuckseier und andere Wiener Musikgeschichten" (1973). Hieraan ontleen we [in vertaling] het navolgende essay, dat betrekking heeft op Schubert en zijn vriendenkring. Men herkent in dit artikel de uiterste gedetailleerdheid die al het werk van Deutsch kenmerkt – al moet gezegd, dat dit de helderheid en leesbaarheid van zijn proza niet altijd ten goede komt.

VOLKER DE SPEELMAN

Door O.E. Deutsch

De eerste "bond" van Schubertianen ontstond al vóór Schubert; anders gezegd: de gymnasiasten van het Stift Kremsmünster wisten nog in de verste verte niet van Schuberts bestaan toen zij zich, met hun enthousiasme voor alle idealen, omstreeks 1811 aaneensloten. Al spoedig echter liepen er vanuit het Konvikt in Kremsmünster verbindingslijnen naar het Weense Konvikt waar Schubert sinds 1808 verbleef, en naar de universiteit daar tegenover. Franz von Schober bleef steeds het geestelijk opperhoofd van deze "broederschap" (waarvan Anton von Spaun de eigenlijke grondlegger en secretaris was), doch Schubert werd er gaandeweg de ziel van. Het "vriendschapsverbond" – dat zich natuurlijk niet had laten registreren, doch desondanks scherp in de gaten werd gehouden – had al voordien een eigen tijdschrift uitgegeven: "Beiträge zur Bildung für Jünglinge" (Wenen 1817/18). Door de vele gemeenschappelijke leden was er een nauwe connectie tussen deze vereniging en een andere, waar personen van beiderlei kunne deel van uitmaakten: de "Atzenbrugger Gesellschaft" (1817 tot 1822), zo genoemd naar het kasteeltje bij Tulln waar Schobers oom Derffel de Weense vrienden herhaaldelijk voor zijn feesten uitnodigde. Schubert, die volgens de bewaard gebleven ledenlijsten van 1820 tot 1822 deel uitmaakte van dit gezelschap, schreef er meerdere "Deutsche" voor.

De derde Schubert-vereniging was een leesgezelschap, zoals Tieck en anderen er in Duitsland hadden opgericht en zoals ook Anton en Max von Spaun er een in Linz van de werken van moderne en klassieke auteurs voorzagen. De "voorlezingen" vonden aanvankelijk in 1822 driemaal per week bij de familie Schober in Göttweigerhof plaats; daarna – vanaf voorjaar 1823 tot ongeveer zomer 1824 – bij de landschapsschilder en etser Ludwig Mohn aan de Landstraße 356, in de Gragassel [tegenwoordig Neulinggasse] bij de botanische tuin [aan de Rennweg]. Deze avonden werden in de wintermaanden iedere maandag en donderdag van 7 tot 10 of 11 uur gehouden en hingen samen met het tafelgezelschap in de "Ungarische Krone". Wat Schober en de filosofisch ingestelde Franz von Bruchmann daar om beurten hebben voorgelezen, weten wij niet. Daarentegen is ons door brieven uit die tijd bekend, dat de deelnemers aan deze voorleesavonden romantische schuilnamen hadden. Het hoeft ons niet te verbazen, dat de meeste van deze namen aan het Nibelungenlied waren ontleend:

Franz von Schober – de grimmige Hagen
Franz von Bruchmann – Gunther (?)
Moritz von Schwind –het kind Giselher
Franz Schubert – Volker de Speelman
Leopold Kupelwieser – Rüdiger von Pechlarn
Anton von Doblhoff – Dietrich von Bern
Anton (?) Mayr – Etzel de Hunnenkoning
Rudolf von Smetana – Prins Heinrich IV (V?)
Karl Hönl – Folko von Montfaucon
Johann Steiger von Amstein – Kaspar de Thorringer
Josef (?) Goldhahn – Doktor Faust

Schwind had zich schertsenderwijs als verloofde van Kupelwiesers toekomstige dochter opgeworpen en verschijnt daarom als de schoonzoon van Rüdiger. De naam van de student Smetana, die later, net als zijn zwager Bruchmann – beiden vroeg weduwnaar geworden – redemptorist zou worden, is waarschijnlijk aan Shakespeare ontleend. De naam van Hönl is afkomstig van Fouqué en die van Steiger van een ridderspel uit de 18e eeuw (hoewel ook in Schuberts "Zauberharfe" een Folko der Adler als ridder van een tafelronde voorkwam); en de naam van de weinig op de voorgrond tredende Goldhahn is natuurlijk aan het volksspel ontleend. Of andere leden, met name de medicus Dr. J. Bernhardt, de schilders Eichholzer, L.A. Rieder en J.C. Smirsch, de beeldhouwer A. Dietrich, de violist en landschapsschilder L. Kraißl en de officier Kiesewetter, ook bijnamen hadden, en of ook dames als volwaardige leden aan deze avonden konden deelnemen, is onbekend. De kring werd in elk geval op den duur zo groot en luidruchtig, dat hij uiteenviel.

Afgezien van de muzikale Schubertiade-bijeenkomsten met vrienden en begunstigers en van de stamtafelgezelschappen, valt er nog één vereniging te vermelden die, evenals de genoemde leeskring en gedeeltelijk met dezelfde deelnemers, in 1828 – dus in Schuberts laatste levensjaar – bijeenkwam bij Schober in “Unter den Tuchlauben beim blauen Igel”, waar Schubert zelf toen ook woonde. Uit Franz von Hartmanns dagboeken vernemen wij wat Schober daar, zo ongeveer elke zaterdag, aan de vrienden voorlas: novellen, drama's en gedichten van Goethe, Kleist, Friedrich Schlegel, Heine, Tieck, Immermann, Zedlitz, maar ook Aeschylus en eigen gedichten. De vrienden hadden geen bijnamen meer, maar noemden elkaar nog steeds graag bij een afgekorte naam: vroeger heette Kupelwieser bijvoorbeeld Kuppel, nu werd Ferdinand Sauter Dinand genoemd.

Nog een woord over Schuberts bijnamen. Dat hij in een sleutelparodie van Bauernfeld (Nieuwjaar 1825) als Pierrot optreedt, doet niets ter zake. Toen Josef von Spaun hem, reeds in 1816, in een brief aan Schober “onze dierbare minnezanger” noemde (Nietzsche zou later zeggen: “de ideale speelman”), dacht Spaun, gezien de toen gangbare denkbeelden omtrent het ridderschap, zeker niet aan Volker. In 1823 noemt Doblhoff hem reeds eenmaal “Bertel” (later werd het “Bertl”), dus een troetelvorm van de achternaam, welke de voorkeur kreeg boven de voornaam. En Doblhoff noemt hem in datzelfde jaar ook “Schwämmelein”! Het is onjuist om aan te nemen dat deze naam met het ordinair-Weense “Schwammer” (roes) zou samenhangen. Wanneer de Schubertianen deze toestand wilden omschrijven, zeiden zij *Spitze!* “Schwammerl” slaat op de vorm van de fysieke mens, niet op zijn tijdelijke – en zeer overschatte – “geestrijke” inhoud. Helaas maakten titel en inhoud van de roman van Bartsch juist deze naam tot Schuberts *nom de guerre* in de wedloop der operetten. Toevallig is deze naam “Schwämmelein” echter net zo Middelhoogduits als hij klinkt. Hij komt voor in het “Nibelungenlied” en in het vervolg daarop, de “Klage”, en heeft betrekking op een collega van Schubert en Volker: “Schwämel”, de speelman van koning Etzel. Schwämlin en Werbel zijn de speelmannen die bij Krimhilds bruiloft in Wenen ieder duizend mark of meer in hun zak steken, die dertien jaar later naar Worms trekken om de Bourgondische vorsten uit te nodigen (Giselher verlooft zich dan in Pechlarn met Rüdigers dochter) en die na Kriemhilds wraak, op aanraden van Dietrich, weer als boodschappers van Etzels hof naar Worms trekken met de overgebleven mannen en de wapenrustingen van de gesneuvelden – waaronder Volker, die met Hagen in Etzelburg niet eerbiedig voor Kriemhild is opgestaan, die tijdens het tournooi eerst een Hun heeft neergestoken, en vervolgens door Dietrichs oude wapenmeester Hildebrand is verslagen; en die tenslotte, uit ontzetting over haar gruwelijkheid, Kriemhild doodt.

Swämlin-Schwämel-Schwämmelein-Schwammerl heeft Volker dus overleefd. Is het toeval dat Schubert, na laatstgenoemde bijnaam, de eerstgenoemde kreeg? Anton von Spaun was een van de eerste bewonderaars en bestudeerders van het Nibelungenlied. Het grafmonument dat Schwind voor hem ontwierp heeft hier duidelijk betrekking op. Hij geeft hier trouwens Heinrich von Ofterdingen, de vermeende dichter van het Lied, een fiedel met boog in de hand, net als aan “Vader Rijn” – over welk feit hij zich tegenover koning Ludwig I van Bayeren verdedigde met het argument dat Rafaëls Apollo in het Vaticaan per slot ook een viool vasthield, en dat Volker nooit een luit heeft gedragen. Zo sluit zich de cirkel.